

Юрій Рубан,
кандидат технічних наук

Особливості аналізу конституційної проблематики в політичній комунікації

Стаття присвячена особливостям аналізу конституційної тематики в політичній комунікації з метою виявлення її особливостей і встановлення зв'язку між змістом політичної комунікації і цілями здійснюваної політики.

Ключові слова: Конституція України, політична комунікація, Президент України.

The article proposes an analyzing of the constitutional problems in the political communication aimed at the revealing of it specifics and the connections between the messages of the political communications and the aims of their politics.

Key words: Constitution of Ukraine, political communication, The President of Ukraine.

Постановка проблеми. Конституційна тематика нерозривно пов'язана з темами верховенства права, гарантування прав і свобод громадян. Тому ця тематика завжди присутня в політичній комунікації, адже в сучасному світі навряд чи знайдеться впливовий політик, який би не наголошував на їх важливості. Проте в політиці завжди присутній не лише задекларований суспільний інтерес, а й особистий чи корпоративний інтерес тих, хто висловлюється на тему Конституції. Тому актуальною є проблема критичного аналізу політичної комунікації з метою отримання обґрунтованої оцінки її справжніх цілей і спрямованості.

Для України ця проблема є особливо актуальною через часті зміни конституційного поля. Така нестабільність свідчить про проблемність української політичної системи, зокрема про неготовність існуючої політичної еліти до стабільних правил політичної гри і поділу влади. Від угоди про передачу влади за моделлю "переможець не отримує все, переможений не втрачає все", досягнутої у 2004 р., провідні політичні сили перейшли до протистояння за принципом "переможець отримує все, переможений втрачає все" в 2010 р. Правила політичної гри в обох випадках були визначені співвідношенням сил у момент передачі влади, а конституційні норми кожного разу лише фіксували ці нові правила. Фактично повторювалось переписування Основного Закону відповідно до бачення своєї ролі політиком, що вступає на посаду Глави держави. Можна стверджувати про певну "персоналізацію" повноважень найвищих посадових осіб у державі. Цей процес має далекосяжні наслідки. Як підкреслює Фрідріх Гаєк: "Саме тому, що законодавець не знає конкретних ситуацій, які підлягатимуть під його норми, і що суддя, який застосує їх, не має вибору, виносячи вирок, який

впливає з наявного набору норм і фактів певної ситуації, можна стверджувати, що керують закони, а не люди" [1, с. 159]. Інакше кажучи, пов'язування норми закону з особистістю є абсолютно несумісним із принципом верховенства права. Негативні наслідки таких конституційних змін з точки зору реалізації цього принципу докладно проаналізовані у Висновку Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) від 20 грудня 2010 р. № 599/2010 [2]. Збереження практики такого роду матиме не лише правові негативні наслідки, а й політичні та економічні. Зростатиме розрив між українською політичною та економічною системами і відповідними системами європейських країн, що базуються на засадах відкритості політики й економіки.

Конституція стає полем політичної боротьби, на якому вирішуються ключові, з точки зору розвитку демократії, питання. Ця обставина визначає особливу роль комунікації влади з конституційних питань. Адже, як зауважив Юрген Габермас, "політична влада до цього часу є єдиним комунікативним засобом (medium) для умисного й колективно зобов'язуючого впливу на системні умови й інституційні форми нашого суспільного існування" [3, с. 93]. Проблеми породжує лише той факт, що апеляції акторів політичного поля до конституційної тематики неминуче накладаються на їх головну мету - здобуття влади.

Дуальність цілей політичної комунікації, можливість спрямування її як на досягнення змін у державі і суспільстві, так і на реалізацію особистого чи корпоративного інтересу актуалізує потребу в критичному аналізі політичної комунікації в цілому і конституційних питань у ній для обґрунтованої оцінки стану й перспектив демократичного розвитку держави і суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості соціально-політичного розвитку європейських країн у ХХ ст., поява феномену "масової політики" і відповідно нових форм і методів політичної боротьби привернула увагу багатьох дослідників до представлення політики в політичній комунікації (комунікування політики), до аналізу сприйняття політичних заяв і текстів та оцінки комунікативного впливу на суспільство.

Специфіка домінуючого інтересу, який полягає в бажанні політиків перемогти на виборах, визначила тематику більшості досліджень. Вони присвячуються здебільшого методам мовленнєвого, символічного та в цілому інформаційного впливу на виборців, використанню інформаційних ресурсів і технологій для зміни пріоритетів суспільної думки, комунікативним стратегіям медіа, партій і окремих політиків, динаміці інформаційного середовища.

Продуктивними для вивчення процесу сучасної політичної комунікації з точки зору електорального успіху є "парадигма задоволення" (Дж.Макледод, Л.Бекер), "пізнавально-посередницька" модель (В.Евеланд), вивчення процесів медійного формування політичних пріоритетів (В.Блад, Х.Кеплін-

гер, Е.Роджерс), дослідження глобальних культурних перетворень (М.Кастеллс, Ф.Уебстер), різноманітні моделі впливу ЗМІ (К.Спаркс, Ф.Сиберт, Д.Блумлер, М.Гуревич, Б.Макнейр).

Інший напрям досліджень, важливий для розуміння процесів розвитку самої сучасної демократії, пов'язаний із використанням понять комунікації, контексту і дискурсу для осмислення діалектики суб'єкта/об'єкта в полі комунікаційного впливу (Л.Вітгенштайн, М.Гайдеггер, Х.-Г.Гадамер), для аналізу структур знання і влади (А.Камю, М.Фуко, П.Бурдьє), для раціонального обґрунтування демократії (Ю.Габермас, Д.Ролз, Р.Даль, К.-О.Апель).

Аналізу різних аспектів політичної комунікації в контексті суспільно-політичних процесів, а також формуванню/модифікації під її впливом поглядів на владу, державу і державне управління в українському суспільстві приділили увагу вітчизняні науковці Г.Почепцов, Ф.Кирилюк, В.Кулик, М.Култаєва, В.Токовенко, В.Демченко, Ю.Сурмін, П.Гнатенко, В.Кривошеїн. У цій статті розвиваються запропоновані ними підходи.

Метою статті є демонстрація особливостей конституційної тематики в полі політичної комунікації і розвиток методів її критичного аналізу з точки зору становлення та розвитку демократії.

Виклад основного матеріалу. Загальні підходи до аналізу політичної комунікації й оцінки її демократичної спрямованості вже були досліджені автором [4, с. 227-229]. Проте особливості використання конституційних питань у політичній комунікації потребують низки уточнень.

Перше. Доцільно наголосити на важливій відмінності конституційних питань у політичній і юридичній комунікації та на тому, що аналізується демократична спрямованість саме політичної комунікації.

Таке розділення важливе, оскільки Конституція є юридичним документом, тобто результатом застосування концепцій і підходів, історично розвинутих у рамках автономної і замкненої правової системи. Звідси специфіка розгляду конституційних, як і будь-яких правових питань, в особливому юридичному соціальному полі, описана, зокрема, в дослідженнях Макса Вебера і П'єра Бурдьє.

П'єром Бурдьє це поле визначається як "місце конкуренції за повноваження встановлювати право, в якому змагаються агенти, що володіють соціально-визнаною здатністю інтерпретувати сукупність законів, що закріплюють легітимне, тобто правильне, бачення світу" [5, с. 78]. При цьому він застерігає: "Корпусу юристів неважко переконати себе в тому, що основа права перебуває в ньому самому, тобто в його основній нормі, наприклад Конституції, з якої виводяться норми нижчого ґраду, оскільки використовуючи авторитетну думку як фактор соціальної згуртованості, корпус інтерпретаторів прагне підвести трансцендентальну основу під історичні форми юридичної свідомості і віру в продуковане ним упорядковане бачення соціального ладу" [5, с. 80].

Агенти юридичного поля інтерпретують закони в дуже специфічних символічних формах і в особливому дискурсі, що породжені теорією права. Щоб бути ефективною, політично і соціально затребуваною, така інтерпретація має бути замкненою в певних рамках. Ця замкненість досягається автономністю від соціального, економічного і політичного виміру, до якої прагне юридична теорія і практика. Мішель Фуко доводить "принципову різницю і несумісність філософсько-юридичного і історико-політичного дискурсів, що зумовлюються їх різною соціальною роллю" [6, с. 69]. З цієї різниці дискурсів випливає необхідність відокремлення комунікування конституційних питань всередині вузькопрофесійного юридичного поля від комунікування тих самих питань на широкому політичному полі, яке і є предметом розгляду цієї статті.

Друге. Вихідною точкою для аналізу є розуміння відмінності понять політичного і наукового. Неможливість розв'язання політичних проблем науковим методом уже розглянута автором [4, с. 228]. Конституційні питання не є винятком. Проте в Україні політиками наполегливо і систематично пропонується пошук такого набору норм і формулювань, який примирив би всіх учасників конституційного процесу. Ставиться завдання написати текст Конституції як раціонально обґрунтовану гарантію "спільного блага". Наприклад, Президент України Леонід Кравчук заявив: "Конституційна Асамблея може написати, сформулювати - є сили, є знання, є досвід, може сформулювати такий текст Конституції, змін до Конституції, які відповідатимуть інтересам українського суспільства" [7].

Такий підхід бере початок у роботах політичних філософів XVIII ст. Зокрема, Девід Юм у трактаті "Про те, що політика може стати наукою" запропонував науково-логічний метод удосконалення державного устрою на основі емпіричного досвіду: "Будь-який державний устрій хороший тією мірою, якою він забезпечує засоби проти поганого правління, і якщо наш устрій фактично не забезпечує засобів такого роду, то ми, напевне, мусимо бути вдячними будь-якому міністрові, який його підриває і тим самим відкриває можливість встановити на його місці кращий устрій" [8, с. 502].

Таке розуміння "науковості" конституційного процесу давно піддане переконливій критиці з різних позицій такими політичними філософами, як Карл Маркс, Макс Вебер, Карл Шмітт, Ернест Геллнер, Джованні Сарторі, Роальд Даль, Бертран де Жувенель та іншими. Усі вони аргументовано доводять неможливість зведення політичної проблематики до наукової. Цілий ряд істориків - від Огюстена Т'єрі до Мішеля Фуко - показали на основі історичного досвіду безпідставність сподівань на раціональне розв'язання політичних конфліктів конституційним методом. Як зауважив Марк Мазовер: "Хроніка політичних процесів у країнах міжвоєнної Центральної і Східної Європи, як правило, починається ухваленням ліберальних конституцій, написаних за участю британських, французьких і американських

радників, і закінчується поразками демократій та встановленням диктаторських режимів" [9, с. 38].

Конституції є фіксацією домовленостей політичних сил про правила гри і ці домовленості зберігають чинність доти, поки зберігається баланс цих сил. Суттєві зміни балансу передусім внаслідок виходу на політичну арену нових сил призводять до політичних конфліктів. Результати цих протистоянь оформляються у вигляді перегляду конституційних норм. Цей перегляд може набувати різних форм. Венеціанська комісія в уже згаданому Висновку [2] щодо українських конституційних процесів наголошує на потребі "консенсусу політичних сил", тобто на досягненні взаємоприйнятних домовленостей, вважаючи тільки таку форму правовою і заперечуючи проти одностороннього примусового утвердження правил політичної гри. Але незалежно від форми запровадження конституції - консенсусу чи примусу - стабільність чи зміни конституційного порядку залежать від політичних процесів, а не від наукової обґрунтованості конституційних норм.

Наприклад, французька Конституція 1791 р. була проривом з точки зору політичної науки. У ній вперше з'явилися модерне поняття "нації", норми про розподіл і незалежність влад, про широкі повноваження місцевого самоврядування тощо. Але чинною вона була менше року. Через гостре політичне протиборство Франція з 1791 по 1875 р. мала 11 конституцій, кожна з яких фіксувала новий баланс сил, перерозподіл влади між політичними елітами і встановлення, часто через примус і насильство, нових правил політичної гри [11, с. 370].

В Україні конституційний процес теж розвивався через політичні конфлікти, компроміси чи подолання опору опонентів, як це переконливо показано в монографії [10, с. 612-615]. Тому апеляція до "науковості" цього процесу диктується лише бажанням з якихось причин приховати його політичну сутність, і ці причини можуть бути розкриті в критичному аналізі комунікації.

Третє. В аналізі комунікації з конституційних питань важливо критично оцінювати ті тези, які мають "утопічний" характер. В українській політичній комунікації Конституція часто представлена як заява про бажану мету розвитку держави і суспільства. Її текст розглядається як опис постполітичної ідеальної гармонії в момент досягнення цієї мети. Як показує Андрій Медушевський, "квазіконституціоналізм є спадщиною радянської конституційної традиції, в якій основний закон не описував реальні механізми і правила здійснення влади, а цілеспрямовано приховував їх за соціально привабливими нормами" [12, с. 121]. Наприклад, у всіх Конституціях СРСР декларувалось всевладдя рад, а згадка про комуністичну партію вперше з'явилась у 1936 р. і її роль описувалась позаправовою метафорою "ядра". Натомість конституційний процес зосереджувався на фіксації в нормах уявного наближення до марксистської утопії - "безкласового суспільства".

Великою мірою таке представлення конституції в політичній комунікації збереглося і в Україні. Тільки тепер досягнення певного ідеалу, суспільного "блага" передбачається не за допомогою суспільної власності та керівництва КПРС, а за допомогою ринкової економіки і демократії. Фактично багато норм чинної Конституції України містять політичні заяви про наміри. Ці норми вступають у суперечність з політичною, економічною чи соціальною практикою. Проявами таких суперечностей є спроби вирішити в Конституційному Суді винятково політичні питання, як-от про наявність парламентської коаліції або практика вирішення питань пенсійного забезпечення засобами конституційної юрисдикції. Ще один прояв таких суперечностей - постійна присутність у політичному дискурсі скарг на "недоотримання Конституції", які лише підтверджують постулат Шарля Монтеск'є: "Закони не покращують суспільство, а відбивають досягнутий ним стан" [13, с. 182]. Очевидно, що представлення конституційних питань у вигляді обіцянки "світлого майбутнього" робить українську політичну комунікацію суттєво відмінною від європейської практики.

Четверте. Відмова від комуністичного "утопізму" призводить до необхідності пошуку нової основи для соціальної, і, в ширшому розумінні, національної солідарності. Політична комунікація є необхідним елементом такого пошуку.

Політична філософія від XVII ст. пропонує вихідну точку - питання про національну ідентичність і про власність. Генрі Айртон у процесі дебатів під час англійської революції у 1647 р. стверджував: "Ніхто не може мати права брати участь у вирішенні справ нашого королівства, якщо він не сповідує англійського звичаю і у нього немає постійного інтересу в цьому королівстві" [14, с. 289]. Кожна модерна нація вирішує проблему "звичаю і інтересу". Як формувати спільну ідентичність членів національної спільноти, не "відмінюючи" специфічні етнічні, класові, конфесійні, гендерні особливості осіб чи груп, а об'єднуючи їх в одне ціле? Як поєднати "інтерес" меншості - непорушність власності з "інтересом" більшості - реалізацією рівних прав кожної людини? Причому йдеться не про декларування, права технологія якого давно відома, а саме про реалізацію в умовах дуже обмежених можливостей для незаможних громадян. Держави, які не могли дати адекватну відповідь на ці нерозривні питання, не відбулися як держави-нації і зникли з карти Європи. Так зникли Австро-Угорщина, СРСР, Югославія, Чехословаччина.

Сучасні європейські держави з їх конституціями є політичними і правовими відповідями на питання про ідентичність і власність, що спираються на великий досвід політичної і соціальної історії XIX - першої половини XX ст., насамперед досвіду протистояння і поєднання демократії і лібералізму. Політична комунікація допомогла виробити сучасне ліберально-демо-

кратичне розуміння права, яке Юрген Габермас характеризує наступним чином: "Легітимне право повинне, звичайно, турбуватись про справедливий порядок міжособистісних стосунків всередині певної спільноти. Але в той самий час воно є мовою програмування системи конституційованих у формі права дій, що спрямовані на забезпечення стабільності і відтворення суспільства в цілому, тобто для колективного життя як цілого, а не лише для легітимного співіснування" [6, с. 91]. Можна сказати, що європейська політика прийшла до welfare state, держави-нації, як нації всіх громадян і одночасно як соціальної держави, що гарантує їм власність на певні блага (охорона здоров'я, освіта, гарантії на випадок втрати роботи чи працездатності тощо). У таких державах конституції трактують власність як право для всіх, потрібне для "стабільності і відтворення суспільства в цілому", а не лише для привілейованої меншості.

Національність, тобто громадянство такої держави-нації, надає виняткове право в користуванні значними благами. Громадянину вже не потрібно просити дозволу на участь у політиці, здобуття освіти чи соціальну підтримку - він може їх вимагати як своє право. Сучасна нація завдяки соціальній солідарності і перерозподілу власності змогла запропонувати всім, хто до неї належить, людську гідність як "звичай і інтерес".

На жаль, в українській політичній комунікації питання "звичаю і інтересу" не пов'язані і не продискутовані на рівні їх сучасного політичного і правового розуміння. Прикладом є ст. 41 Конституції України, яка говорить про приватну власність надзвичайно вузько, лише з точки зору правомірності її набуття окремим громадянином. Тому пропозиція більш широкої дискусії про власність як спільний інтерес громадян у процесі обговорення конституційної тематики є важливою ознакою демократичної політичної комунікації.

П'яте. Демократія в нашій країні виявилася здатною кілька разів забезпечити зміну влади в ході виборів. Але після таких змін у і в 2005 році, і в 2010-2011 рр. повторюються ситуації, коли опозиційні політичні сили звинувачують владу в політичних репресіях. Можна говорити про специфічну проблему політичної системи, що перешкоджає демократичному розвитку України. Для її подолання важливе використання в політичній комунікації європейського й американського конституціоналізму, зокрема його ранніх етапів.

Історично конституціоналізм виростав із гіркого досвіду політичних еліт, їх прагнення мінімізувати рівень насильства в політичній боротьбі та гарантувати безпеку тих, хто втратив владу. Регулярні вибори, поділ влад, особисті права і свободи - це результат пошуку політичними елітами засобів стримування тиранії, незалежно від того, виходить вона від виконавчої влади чи від популістської більшості. Варто згадати, що в політичній полеміці XVIII і XIX ст. слова "змова", "тиранія", "поневолення", "репресії" вживались не як риторичні звороти, а в буквальному їх розумінні. Це були

звичайні методи політичної боротьби. Вище вже говорилося про французьку політичну історію XIX ст. Прийняття кожної з 11 французьких конституцій було наслідком здобуття влади одними групами і поразок інших. Відповідно практично кожен розпуск парламенту, вибори і ухвалення прийняття нової конституції супроводжувались арештами і вигнанням десятків тисяч республіканських активістів чи їх противників.

Політична історія США і Європи може розглядатись як пошук у конституційному полі гарантій безпеки для учасників політичного процесу. В Україні цей досвід конституційного процесу стає все більш актуальним у зв'язку з реальними змінами влади. Збереження і розвиток демократії безпосередньо залежать від формування переконливих конституційних гарантій обмеження ризиків для всіх учасників політичного процесу, від лідерів політичних сил до виборців. Пошук їх є важливою темою для демократичної політичної комунікації.

Висновки. В українській політичній комунікації конституційна проблематика, як правило, репрезентується у вигляді заяв про досягнення утопічної "гармонії" за допомогою прийняття тих чи інших правових норм. Натомість світовий демократичний досвід свідчить про потребу пошуку конституційних засад солідарності в реальному конфліктному суспільстві. Політична комунікація є важливим інструментом формування сучасної нації на основі "звичаю і інтересу". Аналіз представлення в ній конституційних питань дає змогу виробити практичні рекомендації для зміцнення суспільної солідарності, демократії та верховенства права.

У подальших дослідженнях такі висновки можуть бути розширені і доповнені на матеріалі політичної комунікації Президента України. Продуктивним є поширення запропонованого підходу до аналізу іншої проблематики, присутньої в цій комунікації, наприклад європейської інтеграції, соціально-економічного розвитку, національної безпеки. Проведений таким чином широкий аналіз дасть можливість оцінити роль президентської комунікації у взаємодії держави і суспільства.

Список використаних джерел

1. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / Фрідріх Гаєк. - Львів : Літопис, 2002. - 556 с.
2. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion no. 618/2011 CDL-REF (2011)12. Concept paper for the establishment and functioning of a constitutional assembly of Ukraine. - Режим доступу : <http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD%282010%29044-e.pdf>
3. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи / Юрген Хабермас. - М. : Изд-во "Весь Мир", 2011. - 336 с.
4. Рубан Ю. Оцінка демократичної спрямованості політичної комунікації. Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, нау-

ки, практики : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2011 р. : у 2 т. / Ю. Рубан. - К. : НАДУ, 2011. - Т. 2. - 544 с.

5. *Бурдьє П.* Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьє. - М. : Ин-т эксперимент. социологии. - СПб. : Алетейя, 2007. - 576 с.

6. *Фуко М.* Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978-1979 учебном году / Мишель Фуко. - СПб. : Наука, 2010. - 448 с.

7. *Кравчук Л.* Конституційна Асамблея напише зміни до Конституції в інтересах суспільства / Л. Кравчук. - Режим доступу : <http://5.ua/newslines/>

8. *Юм Давид.* Сочинения : в 2 т. / Давид Юм. - М. : Мысль, 1996. - Т. 2. - 800 с.

9. *Mazover Mark.* Dark Continent: Europe's Twentieth Century / Mark Mazover. - NY : Vintage Books, 2000. - 487 p.

10. Політична історія України. XX століття : у 6 т. (редкол. : І.Ф.Курас (голова) та ін.). - К. : Генеза, 2002-2003. - Т. 6 : Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. - 2003. - 696 с.

11. *Норт Д.* Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст. - М. : Изд. Ин-та Гайдара, 2011. - 480 с.

12. *Медушевский А.* Размышления о современном российском конституционализме / Андрей Медушевский. - М. : РОССПЭН, 2007. - 173 с.

13. *Монтескье Ш.* Избранные произведения / Шарль Монтескье. - М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. - 800 с.

14. *Divine Right and Democracy. An Anthology of Political Writing in Stuart England* / Ed. D. Wooton. - L. : Penguin Books, 1986. - 886 p.

Майя Сіцінська,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління
і менеджменту НАДУ

Правові основи демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами в Україні

У статті досліджено правові основи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони. Дається характеристика законодавства України, що стосується цивільного контролю над правоохоронними органами.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, законодавство України, сектор безпеки та оборони, правоохоронні органи.